

ADÉU A LA CORDÀ?

Un paradigma de la progressiva reglamentació de les festes populars

Josep Vicent Frechina

La cordà de Paterna en un taulell ceràmic obra de José Mateu per a l'Exposició Iberoamericana de Sevilla de 1929 (Museu Benlliure, València).

El 14 de juny del 2007 el *Diari Oficial de la Unió Europea* publicava l'anomenada «Directiva 2007/23/CE del Parlament Europeu i del Consell de 23 de maig de 2007 sobre la comercialització d'articles pirotècnics». En l'annex 1 d'aquesta directiva, dedicat als «requisits essencials de seguretat», s'estipulava que «els artificis de pirotècnia no es mouran de manera erràtica i imprevisible». Si el govern de l'Estat adopta la directiva sense cap modificació, a partir del 4 de juliol del 2010 –data en què entra en vigor la directiva– les *cordaes* valencianes passaran a ser definitivament il·legals.

Serà el tret de gràcia d'una manifestació festiva popularíssima a tot el País Valencià que ha incomodat des de ben antic pel seu caràcter salvatge i «anticivilitzat». Ja fou, per exemple, una de les bèsties negres dels corrents higienistes sorgits al si de la Medicina d'acaballes del segle XIX i promogudes per alguns metges il·lustrats com el barceloní Francesc Salvà. Així ho llegim a la *Topografia mèdica de Meliana* publicada per un seguidor entusiasta d'aquestes corrents, José Duran, el 1923:

Pero por si faltaba algún modo de quemar la pólvora, todos los años hay cordà con cohetes sueltos, bárbaro e inculito espectáculo nocturno que tiene su arraigo en nuestros antecesores árabes y que debiera desterrarse para siempre, ya que sólo reporta quemaduras, ensucia las fachadas y su emocionante diversión tan sólo alegra a la gente de bronce, a cambio de su coste excesivamente caro.¹

Ara, en plena voràgine d'un segon corrent higienista que té com a punta de llança l'eliminació dels riscos a qualsevol preu i la defensa a ultrança de la seguretat personal i col·lectiva, la *cordà* protagonitza els seus darrers estertors ofegada per una reglamentació que la impossibilita *de facto* i pels processos de transformació del fet festiu que s'han accelerat durant la darrera dècada.

Aquests processos han tingut com a conseqüència una progressiva «domesticació» de la festa que ha fomentat la seua vessant patrimonial i espectacular en detriment del seu caràcter popular i participatiu. Així, s'hi ha incidit en la fabricació de senyals d'identitat susceptibles d'exploació turística, la rearticulació del

calendari festiu per adaptar-lo al calendari laboral contemporani, la «modernització» de les pràctiques tradicionals per adaptar-les a la sensibilitat actual i la normativització de tot el protocol festiu que assegura el seu control per banda de les autoritats. El procés d'espectacularització de la festa, a més, s'ha produït mitjançant el transvassament de codis i estètiques procedents d'altres àmbits, especialment de l'àmbit de l'esport, l'espectacle de masses contemporani per excel·lència: –i no caldrà adduir l'exemple dels castells per reforçar aquesta tesi.

Tot plegat s'hi dóna en un moment en què el teixit social aborda una complexa dialèctica entre el jo i el nosaltres: l'individualisme progressiu de la societat impedeix la generació d'un «nosaltres» integrador i comprensiu, fet que obliga el cos social a estructurar-se en uns «nosaltres» atomitzats i excloents: d'una banda els subjectes celebrants, sovint organitzats en associacions especialitzades –penyes, filades, casals fallers–, i de l'altra els espectadors pasius.

L'embranchida urbanitzadora ha implicat una dissolució de l'àmbit

local,² dissolució que ens remet directament al concepte de *desanconratge* introduït per Giddens en estudiar les principals seqüeles de la modernitat.³ La desaparició de la comunitat local més o menys cohesionada com a subjecte circumscrit de la festa, força l'individu desanconrat a decidir la seua forma d'inserció i el seu grau d'implicació,⁴ fet que pot suscitar tant una fòbia cap el fet festiu —que, no ho oblidem, suposa un capgirament de la rutina diària, altera profundament les estructures de convivència i molt sovint amenaça les condicions de la seguretat pública— com un redescobrim i refuncionalització de la festa, entesa, en paraules d'Ambrosio Artoni, «como recuperación de una experiencia colectiva, que completa si bien se mira un verdadero rito catártico de curación, que consiste precisamente en la expulsión del demonio (el ego idiosincrásico) para reencontrarse así depurado en la acción solidaria del grupo».⁵

LA CORDÀ TRADICIONAL. ORIGEN I EVOLUCIÓ

El costum de disparar coets amb motiu de les celebracions festives al País Valencià data de ben antic. Tant

és així que el 1412 el Consell decreta la primera prohibició de què tenim constància: que «null hom no gos lançar corredors ab pólvora e foch per les carreres d'on sorten perills, per experiència de cremament d'alberchs».⁶

També de ben antic daten els enginys amb què hom duu a terme singulars piromàquies amb ocasió del qualsevol esdeveniment festiu.⁷

Les notícies documentals més reculades de què disposem que poden estar relacionades amb la realització de la *cordà* fan referència a uns anomenats «coets de corda». Així, el diari de Josep Esplugues, capellà de Montaverner, explica que el 21 d'agost de 1735, vespra de la festa gran per l'acabament de l'església:

hagué gran demostració de focs, de llumenàries, que asta el campanar estava ple de coets, ya boladors, ya de corda, y es concluí en la correguda de un bou ple tot de trons y coets, que féu artificios lo mestre⁸

També s'anomenen aquests coets de corda en un col·loqui vuit-centista que narra les festes celebrades a Bunyol amb motiu de la dedicació de la nova església el 13 d'agost del 1769:

Después d'acabada aquesta un castell es desparà tan polit y artificios com los millors de Alacant. Altres més es dispararen después d'este, acompañant traques, masquets, qüets de corda y altres focs artificials.⁹

En què consistien aquests coets de corda ens ho aclara un manuscrit del 1829 que glossa les festes celebrades a Xilxes aquell any en honor del Crist de la Junquera:

*Concluida la música, desde el balcón de casa de Joaquín Sales hasta la plaza de la Iglesia se colocó una cuerda en la que egecutaron primores, como ruedas de colores y otras cosas, los coheteros de Petrés Vicente y José Halambi...*¹⁰

Possiblement, l'evolució d'aquests coets de corda donà origen a la *cordà* que coneguem en l'actualitat. Ja un col·loqui del 1802, escrit per publicitar una visita reial a València, recull explícitament la nova denominació:

Pues de focs artificials no he dit res. Haurà castells colocats en vàries parts, que quant rebenten, ni Troya se'ls podrà comparar en lo incendi: haurà cordades de cuets, que pasmaran al món; y cuets de llum...¹¹

A la majoria dels pobles de l'Horta la *cordà* devia ser ja un acte molt popular a mitjans del segle XIX perquè les notícies que se'n refereixen parlen en uns termes que suggereixen la seua condició de «tradicional». Per exemple, l'edició de *Las Provincias* corresponent al 28 d'agost del 1898 publica el programa de festes de Paterna on es diu:

Hoy comenzarán las fiestas que se celebran anualmente en honor de San Vicente Ferrer, el Santísimo Cristo de la Fe y San Roque [...] En las tres fiestas habrá castillos de fuegos artificiales, y el domingo por la noche la acostumbrada cordà.

A les acaballes del segle XIX i principis del XX la *cordà* ja ha entrat a formar part del patrimoni idiosincràtic valencià. Els poetes populars que es presenten als Jocs Florals li dediquen els mateixos versos ditiràmics que reben altres manifestacions tradicionals percebudes com a privatives: l'entrada de la murtra, el tabal i la dolçaina, l'olla amb fesols i naps, etc.¹²

Cordà de Paterna.

La *cordà* clàssica ens la descriu Joan Espiau en un poema premiat als Jocs Florals de Lo Rat Penat del 1901. Espiau ressenya, en primer lloc, el debat entre els clavaris que decideixen quina mena d'espectacle pirotècnic s'ha de realitzar per a festes i la seua decantació final per la *cordà* en comptes del castell. La raó de tal decisió rau en el fet que:

...el poble està per lo fort
per més que'l perill s'augmenta...
Si hia algun ferit ó mort...
eixa era la seua sort:
qui reventa, que revente

Després, detalla l'ajustament de la *cordà* amb el coeter i enumera les peces i l'armament que la bastiran:

Ha de tindre deu galeres
de á cuarantahuit, y és clar
partició de á cinch; llaujeres
eixides al comensar,
vistoses y joganeris;
I al estil del antigor
murciana ben rebonica;
paseante en rodador
i un cuèt arrastrador
que als chorros no'n deixe mica.
Com á terme, ja se sap,
una traca en cuets borrajos,
que cada tró du en lo pap,
y que deixa els caps tots catjos
si encara queda algún cap.
Y avans d'ella un bou de foch
no ha de fer falta tampoch;
pero, com tot en Espanya,
també asó ha sufrít retoc,
y el bou ja no es bou, es canya.

Finalment, descriu la celebració de la *cordà*:

Y del balcó del retor
al balcó de l'alcaldesa,
al llarch del Carrer Major,
en prontit y primor
deixa al fi la corda estesa.
Sona demprés el clarí
del algalcil, y el pregó
que priva fora d'allí
tirar cuèts y, per fi,
s'escomensa la funció.
Així que les llums s'apaguen,
mentre los cobarts s'amaguen,
els valents al carrer ixen
y no pocs saliva traguen
per no dir que por patixen.
Quan dende cada galera,
com á dimonis encesos,
va caënt una renglera
de coets que, per lo espesos,
fan de tot una foguera.
[...] Per que, (dit siga en llahor
dels pobles on es fa encara),
allí el tranquil llaurador
donant proves de valor
mira el perill cara a cara.
[...] Que no repara en si es culta
la costum, ni ho sap tampoch
perque sols no se li ocultia

que deu llansar molt de foch
en son bras de catapulta.
[...] Y no descansa un minut
y corre a la desbandada
com si fos colom perdut
hasta que'l sach deixa eixut
y la munició acabada.
[...] Uns als altres atacant
van en filades ó en corros
sense mirar que, entre tant,
per darrere y per davant,
li cauen damunt els chorros.
Si algú amayna el foch li veden,
s'insulten y se remeden,
y pa que'l calor no s'perda
s'ou cridar: "¡De canya verda!
Ja no n' queden! Ja no n' queden!"
Y asó aumenta'l ardiment
y fa reviure el coraje,
hasta que aplega un moment
en que no s' pot fixament
dir si allò es bo, ó es salvaje.

Aquesta descripció coincideix amb la modalitat més típica de *cordà* i l'única que, realment, mereixeria aquest apel·latiu. Així exactament té lloc encara cada any a Massalfassar, la vespra de sant Antoni, en acabant de cremar la falla: fins el 2006 des del balcó de l'Ajuntament nou al de l'Ajuntament vell, i ara a la canxa de futbol, s'estén una corda per la qual correrà la *barqueta*¹³: un dispositiu de fusta proveït de ganxos metàl·lics d'on es penja la *peça* composta de dos dotzenes de coets, coetons o botelletes —així s'anomenen a Massalfassar les femelles— estopinats correlativament. El coeter carrega la *barqueta* des del balcó, li bota foc a la bengala que, al seu torn, encendrà els coets i qual-sevol persona o colla que es troba en les immediacions agafa la corda lligada a la *barqueta* que permet fer-la relliscar al llarg de la plaça. Mentrestant, els quintos, organitzadors de la festa, llancen des de les cantonades cap al centre de la plaça, sacs de paper encesos que contenen al seu interior entre tres i cinc dotzenes de coets. En la zona de més foc es col·loca l'anomenat *barrilet* on una persona de confiança dels quintos escudellarà als més valents una barreja de licors que canvia cada any. A la plaça entren ara persones de tota mena: homes i dones, grans i petits. Acabades les *barquetes* ix, al lloc de dos quintos entrants —els que faran la festa l'any següent— el bouet, un bou de fusta voltat de coets que es van desprement al seu pas, en una tradició que al País Valencià està documentada des de fa uns quants segles.¹⁴

Els quintos, des de el programa de festes, convoquen a la *cordà* sempre en un to burleta i desafiant:

Una vegada consumida la falla se n'anirem cap a la plaça per emprendre la *cordà* que segons contenen els millors crítics del país, serà la més grandiosa que mai no ha vixcut el poble de Massalfassar.

En mig de tot aquest infern, estarà el «Malage» amb el barrilet esperant els valents que gosen provar el suc d'enguany.

En finalitzar la *cordà* ens respondrem a embolar el millor bou de la famosa ramaderia de Pepet el de Marxalenes (el del cul ple de melenes).¹⁵

Aquesta apel·lació a la valentia i a l'autoafirmació és un dels punts cardinals de l'intricat univers simbòlic que històricament emana de la *cordà*: el participant es repta a si mateix enfrontant-s'hi ritualment a la incertesa del risc, però ho fa en comunió amb la resta dels membres de la comunitat que comparteixen la seua condició. Es tracta d'un ritual, doncs, que és alhora individual i comunitari: l'individu es reafirma dissolent-se en un organisme únic del qual tot el poble participa. La *cordà*, en tant que peça fonamental de l'engranatge festiu, reforça així «una coherència fràgil que, fosca i de poca envergadura, difícilment es mantindria si no fos per aquesta explosió periòdica que acosta, aplega i fa combregar individus que la resta del temps estan absorts en les seues preocupacions domèstiques i en inquietuds de caire quasi exclusivament privat...».¹⁶

Mirem, sinó, com descriu la *cordà*, brandant un tradicionalisme visceral i fonamentalista, Andrés Castellano Martí en el seu popular —i inefable— text *Historias de la traca*:

Desde el mismo nacimiento la cordà se identifica con la idiosincrasia de los levantinos, los cuales la utilizan como fórmula de cortesía que aúna la forma de ser de los Usos y Costumbres propios. Sin pretenderlo adquiere el carácter de rito y condiciona el comportamiento de la gente. La cordà no es aceptada en ningún momento por las mujeres sin carácter, los afeminados y los eclesiásticos. Éstos no admiten se haga dentro de los días de fiesta oficial religiosa. De todos los fuegos es el más peligroso y el más arriesgado. En el siglo XIX, es el fuego de los «hombres hombres», Hòmens.
[...]

Tras dar fuego a la pieza el traquer coueter ofrece el ramal que

La cordà de Paterna, en plena fragor de la piromàquia.

Preparació de la barqueta en la cordà de Massalfassar (1999).

arrastra el carro o barca a los festeros. Éstos, de forma organizada en collas que se turnan, tiran del ramal y arrastran la pieza con parsimonia por el medio de la calle, a todo lo largo que dé la cuerda. La colla de festeros Traca se divide en dos grupos que según su función así toman nombre, los que llevan la cuerda y tiran de la pieza son tiraors, los que caminan debajo de la pieza son pila. En el momento de tirar de la cuerda se emiten sonidos o murmullos hasta que la pieza arde. El grupo de tiraors va por delante de la pieza de diez a quince passes. De normal una persona dels tiraors tira de la cuerda y el resto la acompañan. Els festeros pila acompañantes están atentos a la caída de couets cuando éstos se sueltan del carro o barca y dan el vuelo; en ese momento de inicio de vuelo, los festeros pila los cogen con la mano, con agarre a la caña a medio cuerpo y corren a ofrenarlos a quien quieren, y después lo lanzan en ofrenà. [...]

El coger el couet se le llama l'empomà i al lanzarlo tir. Ambos actos no tiene parangón en ninguna otra parte del mundo. Esta valentía

solo se realiza en los pueblos valencianos que hacen cordà. Los valencianos coueters son únicos en esta maestría, difícil y arriesgada en grado sumo, que implica gran destreza y acierto. Quienes la dominan son muy felices cuando la realizan. Es el acto de dominar el fuego en el momento de su máxima vida y vitalidad. Realizar esta experiencia da emociones inexplicables.

Según Ús i Costum valencià, cuando dos persona por la razón que fuera enemistadas, si una de ellas, tras hacer una empomà de Couet se lo ofrecía en ofrenà a su enemigo, éste nunca debía rechazarlo. Este rito se interpreta como de perdó i reconciliació.¹⁷

La cita és llarga però hem cregut convenient reproduir-la així perquè amaga moltes claus interpretatives per entendre la densitat simbòlica que té la cordà en la societat valenciana tradicional: sacralització dels valors assumits com a autòctons i exclusius, renovació dels mites i les utopies identitàries, restauració de

l'harmonia i la integració col·lectives, reafirmació de l'individu al si de la comunitat, etc.

Ens sorprendriem, però, si comparàvem la visió de Castellano Martí, fill d'una generació i d'una cultura que podríem considerar premoderna, amb la d'un jove investigador amarat de la cultura cosmopolita generada per la modernitat reflexiva i que es escrivia açò referint-se a la cordà d'Alaquàs, el seu poble:

Poques sensacions deuen d'existir comparables a la que s'experimenta al bell mig de la Cordà d'Alaquàs. [...] Les persones que hi són presents senten com se'ls inflama l'ànim. [...] El risc, omnipresent, també hi juga el seu paper estimulant. Hom posa a prova la seua vigoria. [...] N'estic convençut que a dins d'una Cordà hom trau a relluir el seu vertader ésser, amb virtuts i misèries incloses. [...] La cordà deixa al descobert al porgós, a aquell que s'omple de presumpció, a l'ignorant; i gratifica al generós, al qui té un cor valerós i fraternal. [...] En desafiar la mort, la Cordà celebra la vida. I cal ser molt valent, per a viure la Cordà d'Alaquàs.¹⁸

Heus ací, de nou, l'exclusivisme, la reafirmació individual, la sacralització dels valors, la rauxa identitària!

El primer enyorava i vindicava els valors de la societat valenciana tradicional del segle XIX, en una evident reacció contra la modernitat i la despersonalització i homologació cultural consegüents: contra tot allò que «podríem anomenar» civilització urbana. L'altre celebra els valors i la simbologia que encara emanen de la cordà contemporània però ho fa, també, des d'una sensibilitat que arrela els seus nervis en un passat transcendent, en una mena de memòria rural que connecta, al capdavall, tots dos capteniments.

LA CORDÀ TELEVISADA

La cordà que a hores d'ara se celebra a la majoria dels nostres pobles ha sofert moltes variacions respecte a la cordà original.

En primer lloc, els avanços tecnològics de la indústria pirotècnica propiciaren, fa uns cinquanta anys, la introducció del coet de cartró que substituïa el primitiu coet de canya i cordell i que en permetia la fabricació a escala industrial, fet que

encara es facilità més amb l'aparició del premsatge hidràulic cap el 1980. La possibilitat de fabricar més coets amb menys costos es traduí en un increment notable de la quantitat de coets disparats en la *cordà*, cosa que obligà els participants a protegir-se d'una forma més adequada i provocà l'aparició d'unes indumentàries específiques. En molts pobles, a més, la multiplicació de coets acabà eliminant l'eix central de la *cordà*: la pròpia corda i les peces amb la qual cosa hi desaparegué tot el ritual tradicional. De tota l'Horta, només Massalfassar manté la *cordà* clàssica amb corda, peces i bouet. Paterna, d'on havia desaparegut el 1956, la va recuperar en 1998 però només per a una petita exhibició que es realitza uns dies abans de la seua famosa *cordà*.

En segon lloc, la dissolució de la comunitat que esmentàvem abans, conseqüència de la urbanització, ha trencat la unitat i la coherència interna del llenguatge simbòlic que ha quedat reduït massa sovint –pensem, per exemple, en l'anomenada «guerra de carretilles» que té lloc a Elx després de la *Nit de l'Albà*– a una explosió de «gamberrisme ritual» el qual, en comptes de convidar a l'adhesió, suscita l'animadversió de la majoria de la població que no se'n sent partícip. Una situació semblant es dona amb les *recordaes* de Paterna que abordarem un poc més endavant. En despullar l'expressió festiva del seu parament simbòlic, de la seua condició integradora i del context cultural on s'inseria, entren en franca confrontació els celebrants amb la resta del col·lectiu. Així, el contracte tàcit entre tota la comunitat que es renovava periòdicament queda trencat per sempre. Si abans cada veí assumia solidàriament els danys materials o personals que li havia ocasionat la *cordà*, ara es multipliquen les denúncies les quals es resolen normalment amb indemnitzacions molt quantioses; aquella rotunda jurisprudència que es resumia perfectament amb la locució «qui no vulga pols que no vaja a l'era» ha estat substituïda per l'obligació de contractar assegurances milionàries que, en molts casos, acaben fent desistir els festers de celebrar la *cordà*; etc.

Davant d'aquestes circumstàncies, la majoria de poblacions han decidit protegir el recinte on tindrà

lloc la *cordà* amb altes tanques de tela metàl·lica, la qual cosa ha permès convertir la seua celebració en un espectacle apte per a tots els públics. Ara hi ha uns límits espacials perfectament delimitats: hi ha un dins i un fora, uns protagonistes especialitzats i un públic que observa. Aquesta espectacularització ha reforçat el potencial identitari de la celebració, accentuant la ceremoniositat del ritual i els seus components estètics –la indumentària, per exemple– i propiciant la seua retransmissió televisiva. A més, la introducció de la retòrica mediàtica, ha renovat els arguments per aprofundir en la rivalitat entre poblacions veïnes: hom comença a competir en la quantitat de coets que es cremaran, la intensitat del foc, l'antiguitat de la celebració, la destresa en l'execució, etc.

I en darrer lloc, un element substancial en la transformació experimentada per la *cordà* en els darrers anys ha estat la seua subjecció definitiva al control de l'autoritat pública. El «deixar fer» de la festa tradicional s'ha capgirat en una intervenció dedicada en la seua organització. Com molt certerament va apuntar Manuel Delgado, els perills que la festa representa per a les nocions modernes del control estatal sobre l'espai i el temps públic així com el seu interès estratègic en l'estructuració de la consciència i la identitat col·lectives, ha fet que l'administració pública decidisca d'intervenir-hi «generalment en un sentit que és alhora fiscalitzador i para-

sitari».¹⁹ Així per exemple, a Paterna ja no són els clavaris del Crist de la Fe qui organitzen la *cordà*, sinó una comissió tècnica presidida per l'alcalde; pitjor és, però, el cas de Mislata on, des del 2001, l'ajuntament sotmet a un control d'alcoholèmia tots els participants!²⁰

Paterna exemplifica perfectament la nova fesomia que està adoptant la festa.. Ja hem apuntat adés que la *cordà* original va ser molt aviat substituïda pel llançament de grans quantitats de coets, fet que, d'una banda, provocà severes crítiques d'alguns «guardians de la tradició»²¹ i, d'altra, fou motiu d'alguns accidents que obligaren a l'elaboració de la complexíssima normativa que, a hores d'ara, regula minuciosament tota la preparació i el desenvolupament de la *cordà*. Així, des de finals dels anys setanta del segle passat, l'antiga *cordà* oberta i participativa esdevé un acte més o menys tancat controlat per un grup de veïns fortament endogàmic que lidera una figura de nova creació, el coeter major –encarnada vitaliciament per Pepín Damián–, sota l'atenta tutela municipal. Ara només poden entrar en el recinte de la *cordà* un grup reduït de *tiradors* –al voltant d'un centenar– que encenen els coets des de trenta *puestos* numerats on es dipositen els caixons de fusta que els contenen, lligats a l'asfalt per mitjà de cadenes. Tots els *tiradors* adquireixen el compromís de contribuir a la bellesa i la seguretat de la *cordà* i a arribar al seu final sense que es creme cap caixó.

Alguns participants en la *cordà* de Massalfassar, abillats amb la indumentària habitual.

Amb tota aquesta normativització, el ritual ha incrementat notablement la seua solemnitat accentuant-ne els aspectes més èpics i espectaculars. A les 24 hores de la nit del darrer diumenge d'agost es talla el carrer major, escrupolosament protegit amb tanques de tela metàl·lica des d'una setmana abans. Els *tiradors* es col·loquen la indumentària que els protegirà del foc: normal-

estètica de la disparada tot constatant, un any més, que, com diu l'*Himne de la cordà*, «els hòmens de Paterna / fan la millor *cordà* del món».

Acabada la catarsi identitària, però, comença el conflicte. El caràcter tancat, ordenat i normativitzat de la *cordà* malbarata totalment la seua condició transgressora, pseudoinurreccional, i amputa una part important de la seua funcional-

sim l'alcalde permeté a les penyes disparar coets en l'antic camp de tir de colom, en una solució de compromís que aviat quedà obsoleta. Aquella any, malgrat l'acord, més de seixanta policies amb càmeres de video i un parell d'unitats antidisturbis patrullaren tota la nit per Paterna després de la *cordà* per impedir la celebració de *recordaes* i imposar fortes sancions —entre

El polèmic coetòdrom de Paterna.

ment, roba de cuir, botes i un casc metàl·lic especialment dissenyat per a les *cordaes*. Mitja hora més tard, i amb el recinte completament desert, entra el camió de la pirotècnia i descarrega els caixons en els llocs assignats. Posteriorment s'estén una traca de coets que, en encendre's, donarà el toc d'eixida de la *cordà* i entren els *tiradors*. Arribada la una i mitja del matí, Pepín Damián llig un ban —«Querido pueblo, os habla un paterno. Un paterno que hace de esta Cordà cuestión de honor...»—, recorre tot el carrer major amb una bengala roja i, després, amb una bengala verda: és el senyal de començament. S'encén la traca de coets i comença la *cordà*. En menys de vint minuts es dispararan al voltant de 30.000 coets, coetons i femelletes en una veritable bacanal de piromàquia que exhaureix el poder d'adjectivació de l'idioma. Mentrestant, milers de persones situades a banda i banda del recinte, tracten d'endevinar que hi està passant i d'esquivar els coets que se n'escapen. En acabar, hom farà recompte dels ferits, sempre dalt de la cinquantena, i valorarà la qualitat tècnica i

itat. Això s'ha traduït en un considerable increment de les anomenades *recordaes*: disparades de coets organitzades per les penyes en acabar la *cordà* que molt sovint s'allarguen fins la matinada i que, eventualment, donen lloc a alguns episodis de vandalisme —es cremen alguns contenidors de fem, es malmet mobiliari públic...

El 2001, l'ajuntament va decidir unilateralment acabar amb les *recordaes* i bastí un recinte especial perquè els qui volgueren disparar coets fora de la *cordà* disposaren d'un espai específic per a fer-ho. El nom del recinte es trià d'acord amb la terminologia moderna: coetòdrom.

Garants de la tradició i partidaris de la «civilització» —reforçats pel coeter major, paradoxalment autor de la proposta, que va ser titllat de traïdor— s'aliniaren immediatament en dos bàndols irreconciliables que escenificaren de nou la col·lisió entre el «capteniment tradicional» i el «capteniment modern» portat, en aquesta ocasió, a l'extrem de les amenaces anònimes i la violència física. Després d'un debat crispadís-

50000 i 5 milions de pessetes— als qui no compliren la normativa.²²

Ara la polèmica s'ha esvaït i hom s'atrinxera per defensar el que fa quatre dies s'hi anatemitzava: la possibilitat, almenys, de disparar coets en recintes tancats com el coetòdrom, artilugi que han començat a copiar, amb major o menor fortuna, tots els pobles valencians que volen conservar la *cordà*.

Notes

1. DURAN 1923: 86.
2. Veg. GIL CALVO: 1996.
3. «Por desanclaje entiendo el “despegar” las relaciones sociales de sus contextos locales de interacción y reestructuralas en indefinidos intervalos espacio-temporales» (GIDDENS 1993: 32).
4. ARIÑO 1996: 15.
5. ARTONI: 1996, 130.
6. CARRERES: 1926, II, 47.
7. Se'n fa una abundant enumeració a FRECHINA (2002).
8. ESPLUGUES 1989.
9. ESTELLÉS i CERVERA 1998: 24.
10. PINAZO 1829.
11. COL·LOQUI *graciós*... 1802.
12. ESPIAU 1901, CERDÀ 1908, DE LA TORRE 1908.

13. Anomenada en altres pobles carro, galera, canya o bouet.
14. FRECHINA (2002).
15. *Festers de Sant Antoni Abat. Del 6 al 13 de gener. Massalfassar 1991.*
16. DELGADO 1992: 71.
17. CASTELLANO 2001: 178-180.
18. ROCA 1998.
19. DELGADO: 1995, 115.
20. *Levante*, 26 d'octubre del 2001
21. «La cordà, a mi modesto entender, debe seguir su senda tradicional, es decir, tirar todos los cohetes a mano (amén de que algún cajón arda, accidente que algunas veces se podría evitar), el «bouet» debe seguir existiendo, ya que es pieza primordial en la «cordà» y además tradicional cien por cien. [...] Así, pues, bajo mi modo de ver las cosas (no sé si porque voy camino de ser viejo) dejemos la «cordà» como está y como fue establecida por nuestros mayores, ya que es así como seguirá teniendo el nombre y la fama [...]. Guardemos la tradición que tan gentilmente nos legaron nuestros antepasados y a la que tan aficionados somos los valencianos a nuestras costumbres; dejemos que nuestra imaginación nos lleve por derroteros más susceptibles de modernizar en otros festejos». FABADO: 1975.
22. «Borruey acusa al PP de politizar las fiestas y le reta a dar una alternativa al cohetódromo», *Levante*, 18-8-2001; «Las peñas boicotean el cohetódromo y exigen lanzar cohetes en varias calles», *Levante*, 21-8-2001; «Las peñas se mantienen en su postura y se niegan a tirar cohetes en el cohetódromo», *Levante*, 23-8-2001; «Algunas peñas preparan actos de protesta por la prohibición de tirar cohetes en la calle», *Levante*, 24-8-2001; «Borruey denuncia amenazas de muerte a tiradores que apoyan el cohetódromo», *Levante*, 25-8-2001; «Policía local y antidisturbios patrullarán las calles para impedir altercados y recordaes», *Levante*, 28-8-2001.

BIBLIOGRAFIA

- ARIÑO, Antonio (1992): *L'Horta en festes*, Torrent: Fundació para el Desenvolupament de Caixa Torrent.
- ARIÑO, Antonio (1996): «La utopía de Dionisos. Sobre las transformaciones de la fiesta en la modernidad avanzada», *Antropología*, 11, març 1996, pp. 5-19.
- ARIÑO, Antonio (1999): «Formes de modernització de la tradició», *Revista catalana de sociologia*, 10, 1999, pp. 57-73.
- ARTONI, Ambrosio (1996): «El juego de la tradición o la refuncionalización de la fiesta campesina de tradición oral en la modernidad tardía», *Antropología*, 11, març 1996, pp. 121-134.
- CALVET, Miquel (1997): «Nits de pólvora inquieta», *El Temps*, 690, 8-9-1997, pp. 52-54.

Tiradors de la cordà vora els caixons.

- CARRERES ZACARÉS, Salvador (1926): *Bibliografía de los libros de fiestas valencianas*, València: Imprenta Hijos de F.Vives Mora.
- COL-LOQUI graciós... (1802): *Col-loqui graciós que tingueren Vadoro el Cert, de Paterna, Sento el Roig y Badoc el Guapo, de Benimàmet, rahonant de la terciaria del Roig; y luego de les Festes que es van a fer en València a la vinguda dels Reys*. València: Impremta del diari.
- DELGADO, Manuel (1992): *La festa a Catalunya avui*, Barcelona: Barcanova.
- DURÁN I MARTÍNEZ, José (1913): *Topografía médica de Meliana*, València: Revista Valenciana de Ciencias Mèdicas.
- ESPIAU, Joan (1901): «Cordà», *Almanaque de Las Provincias para el año 1902, Valencia en el siglo XIX*, València, Establecimiento tipográfico Doménech, pp. 171-173.
- ESPLUGUES, Josep (1989): *Memòries d'un capellà del segle XVIII*, edició a cura d'Emili CASANOVA, València, Edicions Alfons el Magnànim.
- ESTELLÉS, Emilio i CERVERA, Darío, coord. (1998): *Les festes de Bunyol de 1769*, Bunyol: Ateneo de Bunyol.
- FABADO BRISA, J. M. (1975): «Consideraciones sobre la «cordà»», *Fiestas*, Paterna.
- FRECHINA, Josep Vicent (1998): «El foc d'artifici a la Mediterrània», *La Roda del Temps*, 9, pp. 68-75.
- (2001): «Les calderes de Sant Antoni a Massalfassar», *Caramella*, V, pp. 14-16.
- (2002): «El bestiar festiu valencià. Notícia històrica i usos actuals», *La Roda del Temps*, 11, pp. 78-105.
- (2005): «El Civilització urbana contra memòria rural: canvis recents en els usos festius de l'Horta: l'exemple de la cordà» en FRECHINA, J.V. (ed.), *Actes del II Congrés d'Estudis de l'Horta Nord, Vinalesa, 3-6 d'abril de 2003*, València: Brosquil, pp. 351-370.
- GIDDENS, Anthony (1993): *Consecuencias de la modernidad*, Madrid: Alianza.
- GIL CALVO, Enrique (1996): «La dissolució festiva», *Antropología*, 11, març 1996, pp. 135-145.
- LAGUNA PLATERO, Antonio (1995): «La «Cordà» de Paterna» en Antonio Ariño (dir.), *Calendari general de les festes de la Comunitat Valenciana: 1. Festes d'estiu*, València: Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana-ITVA, pp. 71-77.
- PÉREZ I MARCO, Albert (2003): «Art, foc i passió: una aproximació a la Cordada de Paterna», *Alborgí. Quadern de Lletres i Estudis*, 5, Ajuntament de Paterna, pp. 15-59.
- PINAZO, Abdón (1829): *Relación de las célebres fiestas que hizo la Villa de Chilches al SS. Christo de la Junquera en el año 1829 siendo clavario Joaquín Sales*. Biblioteca Valenciana, ms 681.
- ROCA, Rafa (1998): «Foc a la barraca!», *Festes Majors. Alaquàs*.